

ALEKSANDAR KOMULOVIC KAO MOGUĆI UZOR JURJU KRIŽANIĆU U POLITICI I CRKVENOM JEDINSTVU

Smione pothvate sposobni su ostvarivati samo ljudi koji u njih vjeruju do granica zaljubljenosti te bez straha na njih stavljaju kocku svojega života. Juraj Križanić jedan je od takvih. O objektivnoj vrijednosti i ispravnosti ideala za koje je on živio može se s naše perspektive unedogled raspravljati, ali svatko će priznati nezaustavljivu gorljivost kojom ih je pokušao ostvariti. Njeove pogreške spadaju u red onog procesa ljudskog učenja na iskustvu bez kojeg bi bilo teško doći do mnogih spoznaja. Osim toga, i za pogreške treba smionosti.

U svojim osnovnim zamislima Križanić nije robinzonski osamljenik, niti je izronio iz naše panonske magle poput osamljenog jahača kojem znamo cilj, ali nam je nepoznata početna stanica s koje se prema njemu otisnuo: zamisli o panslavenskom bratstvu kao temelju političke i kulturne afirmacije Slavena, osobito u antiturskoj ligi, te o crkvenom jedinstvu rimokatoličkih i pravoslavnih kršćana, kolale su u krugu južnoslavenskih intelektualaca (uglavnom Hrvata) pritisnutih stradanjima vlastitog naroda pod otomanskim jarmom i afirmacijom latinskih i germanskih elemenata u probuđenoj Evropi. Križanić se uzdiže natprosječnom ustrajnošću kojom je te ideje pokušao razjasniti i ostvariti: tu njegovu životna drama prelazi u tragičnost. On nije imao zadovoljstvo da doživi potvrdu svojih nastojanja. Dapače, sibirsko mu zatočeništvo otkriva donkihotsku tragičnost životne žrtve koja je ipak pridonijela rasvjetljavanju stvarnog stanja stvari i ozbiljnosti cjelokupne problematike.

»Moscovia« isusovca Antonija Possevina bila je Križaniću samo početna inspiracija, ali opravdano smijemo pretpostaviti da je sjeme poticaja palo na već pripravljeno tlo u duši pitomca Ilirsko-ugarskog zavoda u Bologni: vjerojatno je živio u ozračju koje je našlo samo svoju potvrdu u poticaju koji je došao od Possevinovih uspomena iz Rusije.

Križanić je bio nemiran duh koji brzo sa zamisli kreće na djelo. Vrlo se razlikuje od pragmatičnog realista Aleksandra Komulovića i rasnog diplomata Antonija Possevina, koji su prije njega prolazili neutabanim stazama između Rima i Moskve. Oni su putovali opremljeni akreditivima rimskog pape, a Križanić gotovo djeluje u svoje ime, tek sa slabom podrškom krugova oko Propagande. Svoj trojici isti je krajnji cilj: sjedinjenje Ruske pravoslavne crkve s rimskom po načelima dekreta Firentinskog sabora. Razlikuje se u metodi djelovanja. Possevinovo, a i Komulovićevo nastojanje pokazalo je kako su uzaludni diplomatski koraci u

takvim pitanjima: poraslo je samo obostrano nepovjerenje Moskve i Rima. Križanić izabire tada već prokušanu metodu svojih učitelja isusovaca koji su, oboružani znanjem, doprli čak i u nepristupačni dvor kineskog vladara: on svojim znanjem želi prodrijeti ni manje ni više nego u samo srce ruske vlasti, na carski dvor. Pokazalo se da je bilo lakše probiti zid kineske ksenofobije negoli urođene predrasude i oprez moćnih stanovnika Kremlja.

Moskva na horizontu Rima

Pokušaj bizantskog cara Ivana VIII. da unijom s rimokatolicima na crkvenom saboru u Firenzi (1439) dobije odgovarajuću pomoć evropskih kršćanskih država u beznađnom otporu osmanlijskom nadiranjju neslavno je propao i zbog nemara Evrope i zbog snažnog protivljenja uniji većeg dijela pravoslavnoga grčkog klera i crkvene hijerarhije. Papinska podrška križarskoj vojni protiv Turaka nije imala snažnijeg utjecaja jer je politička moć papinstva bila vrlo oslabljena. Novi politički, kulturni, religiozni i društveni odnosi nisu više išli u prilog ideji križarskih ratova srednjovjekovnog tipa. Pad Carigrada 1453. imao je, doduše, vrlo deprimirajući učinak na evropske kršćane, ali se svejedno nitko nije ozbiljnije pokrenuo da bi se nešto učinilo. Jedna za drugom u turske ruke pale su nekada cvatuće balkanske države, a Turcima se preko Panonske nizine otvorio put u srednju Evropu. Papa Nikola V. i Pio II. pokušali su svim raspoloživim načinima nagovoriti evropske vladare za otpor Turcima, ali pokušaji su ostali bez učinka. Pio II. u velikom stilu zamislio je sazvati sabor kršćanskih vladara Evrope u Mantovi 1459. kako bi s njima riješio problem turskog nadiranja u evropski kontinent, ali je pokušaj i ovaj put propao. Kršćanstvo je počelo gubiti svoju nekadašnju snagu djelotvornog pokreta, pa zamisli da se borbi protiv nevjernika podredi svaki drugi cilj nisu nailazili na odaziv. Evropske su države međusobno bile previše razjedinjene, razjedane zavišću i gramzljivošću, a politički utjecaj papinstva kao točke okupljanja bio je neznatan.

Papa Pio II. pošao je u Anconu kako bi osobno stao na čelo križarskoj vojni koju je naumio pošto-poto organizirati uz, kako se nadao, pomoć Venecije, ali ga je tamo zatekla smrt. Tak je propao i zadnji pokušaj križarskog rata. Ideja o antiturskoj ligi evropskih kršćanskih država sve do kraja sedamnaestog stoljeća bila je konstanta papinske evropske politike. Činjenice pak govore da se unatoč svem naporu malo postiglo. U uspjeh takve papinske politike može se ubrojiti pomorski savez, stvoren velikim zauzimanjem Pija V. (1571), koji je doveo do pobjede kod Lepanta, te pobjeda vojske kršćanske koalicije stvorene trudom Inocenta XI. pod Bečom 1683: ta je bitka ujedno označila konačno propadanje turskog imperija.¹

Uspostavljanje prisnih diplomatskih odnosa između Turske i Francuske pod Franjom II, te mir na koji je na veliku žalost Grgura XIII. pristala Venecija, a još više mir što ga je tada s Turskom sklopila Španjolska, ondašnja vodeća katolička sila, značilo je, kako tvrdi Pastor,

¹ Usp. Martina, G., *La Chiesa nell' età del' assolutismo, del liberalismo, del totalitarismo*, Morcelliana ed., Brescia 1974, str. 67 s.

da su se latinski narodi time konačno odrekli svoje tradicionalne povi-
jesne misije na Istoku. Od tada će pape svoju nadu u antiturski savez po-
lagati u državu sjeveroistočne Evrope. Ta je država, zahvaljujući deka-
denci germanskog imperija, došla u položaj da radi vlastitih interesa po-
stane bedem daljem turskom napredovanju. Bilo je to poljsko kraljevstvo
koje sve do tada zbog unutrašnjih razdora i napetosti nije moglo pokazati
rezerve svoje velike snage ostalim državama, pa se i u političkom odnosu
s Turcima radije držalo neutralnosti.²

Interes za zemlje sjeveroistočne Evrope nije mimoišao ni Rusiju
koja je od vremena Ivana Groznog stjecala svijest o svojoj veličini i
snazi te tražila i odgovarajući utjecaj u vanjskoj politici. Ruska crkva
već je u doba pokušaja firentinske unije odlučno odbacila svaku pomi-
sao na bilo kakvo sjedinjenje s rimokatolicima te je iskoristila taj po-
voljni trenutak slabosti Grka da se potpuno osamostali od utjecaja ca-
rigradskog patrijarha. Padom Carigrada u ruke muslimanskih osvajača
Moskva postaje, prema ondašnjoj ruskopravoslavnoj teologiji, treći
Rim, što će posebno doći do izražaja uspostavljanjem moskovske patri-
jaršije godine 1589. Već pri ustoličenju Fjodora III. (1584) ondašnji ca-
rigradski patrijarh proglašava tog slaboumnog sina Ivana Groznog »ca-
rem rimskim, grčkim i carem sviju kršćana — obrazlažući to: prvi je
Rim pao Apolinarovom herezom, drugi Rim zauzeli su bezbožni Turci,
Moskva je treći Rim, stup pravovjerja: dva su Rima bila, treći je ustao,
četvrtoga neće biti.«³ Sveta Stolica još će dugo ignorirati taj važan mo-
ment ruske religiozne svijesti više puta pozivajući ruskog gospodara da
prekine s carigradskim patrijarhom i prikloni se nasljednicima sv. Pe-
tra. Rusima je pak bilo veoma stalo da carigradska crkva ima što slabiji
utjecaj kako bi oni zadobili vodeću ulogu u pravoslavnom svijetu.⁴

Već od 1561. pokušala je Sveta Stolica pokrenuti Ivana Groznog da
pošalje delegaciju na Tridentski sabor (1543—1563) i da pristupi antitur-
skom savezu. U biti, političkim ciljevima željelo se Ruse približiti ujedi-
njenju s Rimom na osnovi Firentinskog sabora. Međutim, ni poslanstvu
Pija IV, a ni onome Pija V. nije zbog žestokog opiranja poljskog kralja
Sigismunda Augusta bilo omogućeno da stigne do Moskve. Ni pokušaj
Grgura XIII. da 1576. dođe u dodir s Rusima nije uspio zbog složenih
političkih razloga.

Dok god je poljski kralj Stjepan Bathori imao na svojoj strani rat-
nu sreću u sukobu s Rusima za Livoniju, dotle je bio nezamisliv svaki
kontakt između Svete Stolice i Rusije. Kada su se ratne prilike izmije-
nile toliko da ni za Ruse ni za Poljake više nije imalo smisla ostati u
ratu, Ivan Grozni preuzima inicijativu za početak mirovnih pregovora
tražeći posredništvo rimskog pape. Potkraj veljače 1581. u Vječni grad
stiglo je njegovo poslanstvo koje je vodio Istom Ševrigin, donosilac ca-
reva pisma Grguru XIII. U tom pismu traži se prekid uzaludnog proli-
jevanja kršćanske krvi te se nudi eventualni savez kršćanskih vladara

² Usp. Pastor, *Storia degli papi*, t. IX, Roma 1925, str. 672.

³ Golub, I., *Biografska pozadina Križanićevih djela*, u AA. VV. »Život i dje-
lo Jurja Križanića« — Zbornik radova, Liber, Zagreb 1974, str. 115; također o tome
već Pierling, *Papes et tsars*, Paris 1890, str. 465.

⁴ Usp. Pierling, Isto; O tome također zaključuje i Halecki, O., *From
Florence to Brest*, in »Sacrum Poloniae millenium«, t. V., Rzym 1958, str. 245—267.

protiv Turske. Stanovito razočaranje u rimskim krugovima izazvala je činjenica da car stvarima vjere nije dao prostora ni najmanjoj slutnji.⁵

Na prijedlog nuncija Caligarija⁶ za posrednika u mirovnim pregovorima između Poljaka i Rusa izabran je osobni sekretar isusovačkog generala Mercuriana Antonio Possevino, koji je već prije bio poznat kao papinski izaslanik na dvoru švedskog kralja Ivana III. (1578—1579). U Rimu su do tada vrlo slabo bili upućeni u pravu stvarnost Rusije, njezine povijesti i religioznog stanja. Possevino se odmah dao na studij onih nekoliko tada postojećih knjiga o toj velikoj slavenskoj zemlji, ali je uskoro na licu mjesta imao prilike shvatiti kako je Rusija mnogo drukčija od onoga što Evropa o njoj znade. Sve to naći će odjeka u brojnim Possevinovim pismima i spisima.⁷

Premda je Ivan Grozni Grgura XIII. pozvao samo kao posrednika u mirovnim pregovorima s Poljacima, papa u svojem pismenom odgovoru caru kao središnju točku postavljao crkveno jedinstvo: »... una antem Ecclesia est, unus grex, unus post Christum in terris Vicarius, et pastor universalis ...«⁸ Isto se naglašava i izborom poklona koje je predao caru u papino ime Antonio Possevino: svezak dekreta Firentinskog sabora tiskan klasičnim grčkim jezikom i bulu pape Eugena IV. o sjedinjenju s Grcima na latinskom, grčkom i vjerojatno na hrvatskom jeziku. Upravo su ti pokloni izazvali zanimljivo Possevinovo zapažanje s obzirom na jezik kojim su bili napisani: »Budući da oni, osim ruskog, ne znaju drugi jezik, ni pošto ih nije obradovao grčki jezik, a ni Firentinskog sabora tiskani na grčkom, što sam ih u ime Vašeg Blaženstva predao knezu u prisutnosti mnogih plemića u dvorcu Starica na rijeci Volgi; čini mi se da tamo nema čovjeka koji bi poznavao onaj jezik, nego vjerujem da poznaju neki iskvaren jezik, sličan onome kojim se sada služe Grci, a ne klasični, ili onaj kojim su pisane knjige starih otaca i koncila. Istina je također da ona bula Eugena IV. o sjedinjenju Grka s latinima što mi ju je u izvornom obliku dao presvijetli gospodin kardinal Santa Severina nije kod njih izazvala oduševljenje, makar je bila napisana na latinskom, grčkom i ruskom: dapače su oni što sam ih sa sobom poveo iz Austrije i drugi iz Polj-

⁵ Dana 4. ožujka 1581. kard. Côme s obzirom na pismo Ivana IV. ovako piše nunciju Caligariju: »Le style de la lettre est assez spécieux; mais ceux qui savent, comme nous le savons tous, que cela ne provient pas des bornes intentions, mais des bonnes dé faites, ... ceux-là ne sauraient se promettre quelque chose de bon de cette ambassade, d'autant plus que, quant à la religion, ne verbum quidem ...« Iz Pierling, *La Russie et le Saint-Siège, Etude diplomatique*, Paris 1897, t. II, str. 20.

⁶ U pismu što ga je nuncij Caligari poslao ondašnjem državnom sekretaru kardinalu Cômeu 2. veljače 1581, a objavljeno je u Turgenev, *Historica Russiae Monumenta*, S. Petersburg, 1841, t. I, str. 298.

⁷ Sam Possevino je dobio na raspolaganje sve spise u posjedu ondašnjih arhiva Svete Stolice u vezi s Rusijom, a služio se Hersteinovim i Giovievim djelima o Rusiji. Usp. Turgenev, nav. djelo, *Suppl.*, S. Petersburg 1848, str. 20; Pierling, *La Russie*, II, str. 25.

⁸ Possevini, A., *Moscovia, Coloniae Agrippinae* 1587, str. str. 58—59; Na polasku iz Rima za Moskvu Possevino je dobio u ruke tajnu instrukciju kardinala Cômea u kojoj mu se posebno naglašava kako je njegova najveća zadaća nastojanje da se učini nešto za jedinstvo Ruske pravoslavne i Rimokatoličke crkve. Vidi Turgenev, nav. djelo, t. I, str. 299—305. Pismo Ivana IV. papi Grguru XIII. objavljeno je u ruskom originalu u *Pamjatniki diplomatskih snošenij*, S. Petersburg 1871, t. X, str. 5—12.

ske, koje mi je dao poljski kralj, primijetili da onaj koji je preveo bulu na ruski jezik nije poznavao ni moskovsko pismo, a ni jezik, već neku mješavinu između onoga iz Boline i Hrvatske.⁹

Ovdje je mjesto da se spomene za nas važan podatak da je uz kasnijega poljskog isusovačkog provincijala, Ceha talijanskog porijekla, Ivana Pavla Campanija, drugi važan član Possevinove delegacije u Rusiji bio hrvatski isusovac Stjepan Drenoci, rodom iz zagrebačke biskupije.¹⁰

Dok je Possevino pregovarao s Poljacima, u Moskvi je kao taoca poslao upravo našeg Drenocija i tom mu prilikom dao zanimljivu instrukciju o njegovu poslanju u ruskoj prijestolnici, o načinu ophođenja s ruskim dostojanstvenicima i klerom, o razlikama između katolika i pravoslavnih, o knjigama koje treba proučiti da bi se u nekoj eventualnoj raspravi moglo ispravno odgovoriti na neke prigovore latinskoj crkvi te o tome što treba osobito promatrati i zapažati. Instrukcija je datirana s 14. rujna 1581, a Drenoci će u Moskvi ostati punih pet mjeseci izvršivši zadatak na veliko Possevinovo zadovoljstvo. Bio je to, vjerojatno, prvi Hrvat u službenoj misiji Svete Stolice u Moskvi. Vrlo je brzo naučio ruski jezik, kako to spominje sam Possevino u svojoj »Moscoviji«. ¹¹ Nakon povratka iz Moskve (1582) Drenoci je bio određen za rad u Poljskoj, no, kako se čini, želio se pošto-poto vratiti u domovinu pa ga je general reda Claudije

⁹ Polčin, S., *La mission religieuse du père Antoine Possevin S. J. en Moscovie*, Pios, Roma 1957, Appendice, str. 133. Ovdje možemo s određenom sigurnošću pretpostaviti da je prevodilac Bule Eugena IV. na hrvatski jezik vjerojatno bio netko od hrvatskih svećenika koji su boravili tada u Rimu. Budući da nam je poznato da je u to vrijeme u izravnoj službi kardinala Julija Santorija (Santa Severina), protektora Ilirika, bio upravo don Aleksandar Komulović, predstojnik bratovštine hrvatskog Zavoda sv. Jeronima u Rimu, vjerojatno je on i autor toga spornog prijevoda. On je 1582. izdao u Rimu prvi izvorni katekizam — iako čakavac rodom iz Splita — na štokavskom jeziku. A kakvi su pojmovi tada vladali o proširenosti »ilirskog« jezika najbolje nam može pokazati pismo hvarskog biskupa Petra Ceditinija papi Klementu VIII. od 15. svibnja 1592: »Tredecim enim regna vel provincias latissimas lingua Illyrica possidet: Thraciam, Mysiam, Macedoniam, Bosnam, olim proprie Illyricum, Daciam, immensam illam camporum plagam, quae inter Istrum et Boristhenem fluvii jacet, Pannonias, Croatiam, Istriam Cariniam, Bohemiam, Poloniam, Rusciam et vastum Ruthenorum imperium, Noricum omne, quod nunc Austria dicitur.« Theiner, *Monum. Slavorum meridion.*, II, br. 89, str. 83—84.

¹⁰ Drenoci (Drenoczy, Drenocky) Stjepan. Rođen je negdje na području zagrebačke biskupije, u novicijat Družbe Isusove ulazi u Brnu 1573. Savršeno govori »curvaticam« (hrvatski) i mađarski. Studira u Olmoucu i Grazu gdje je zaređen za svećenika 1580. Godine 1581. dodijeljen je za pratioca Antoniju Possevino, koji se njime koristi kao prevodiocem i ostavlja ga kao taoca u Moskvi za vrijeme pregovora s Poljacima i Rusima. Tu je Drenoci naučio ruski jezik za vrijeme od oko 5 mjeseci boravka. Određen da ostane u Poljskoj 1582. vjerojatno negoduje kod generala reda pa ga ovaj početkom 1583. otpušta iz Družbe Isusove. Postaje kanonik u Egeru u Mađarskoj, a uskoro će zajedno s drugu 4 kanonika i mjesnim biskupom umrijeti od kuge 1586.

¹¹ Olsoufieff, M., brigom, *Ivan il Teribile*, Cid, Firenze 1958, str. 236: »Istina je da sam imao sa sobom jednog svećenika Slavena« — piše Possevino — »kojeg sam ostavio nekoliko mjeseci na dvoru Kneza dok sam ja u međuvremenu u taboru poljskog kralja pregovarao o miru, onaj je vrlo lako naučio moskovski jezik...« Također str. 338. Possevinova instrukcija Drenociju objavljena je u Turgenjev, nav. dj., Suppl., str. 9—20. O njoj opširno piše Polčin, nav. dj., str. 17—22.

Aquaviva otpustio pismom od 24. veljače 1582, što je izazvalo proteste provincijala Campanija i samog Possevina.¹²

Usprkos ozbiljnim zaprekama koje su mogle uzrokovati neuspjeh mirovnih pregovora između Rusa i Poljaka uz papino posredništvo, Possevino je pravim diplomatskim umijećem napokon uspio da obje strane u selu Horka kod Jam Zapolskog 15. siječnja 1582. potpišu desetogodišnji mirovni ugovor. Tek tada Possevino je mogao prijeći na najvažniju točku svoje misije, na razgovore o vjerskim pitanjima između Ruske pravoslavne i Rimokatoličke crkve. Potkraj siječnja 1582. zaputio se papinski poslanik preko Novgoroda u Moskvu, a već 21. siječnja car ga prima u audijenciju na kojoj se raspravlja o teološkim pitanjima. Dakako, Possevino svoje argumente gradi na Firentinskom saboru i Ivana Groznog poziva da se potruži kako bi se izgladile razlike između pravoslavnih i rimokatolika na temelju sv. otaca, prvih koncila i firentinskog primjera unije i uvjerava ga da bi se kršćanstvo lakše ujedinilo protiv zajedničkog neprijatelja Turaka, a on — car Rusije — postao bi car cijeloga kršćanskog istoka.

U početku su razgovori o vjeri između cara i papinskog poslanika dobro tekli, dapače, car je pokazivao i neke simpatije prema uniji. U trenutku kada su se na Possevinovo inzistiranje dotaknuli osjetljivijih pitanja, osobito papinskog primata, Ivan Grozni, utjeran u škripac, reagirao je izjavom kako papa nije nikakav pastir nego obični vuk. Possevino mu je u tom trenutku dobio da je čudno što se on onda obratio tom »vuku« da posreduje u pregovorima s krvavim neprijateljima Poljacima tražeći mir. Car je tom prilikom sasvim izgubio kontrolu nad sobom, pa skočivši na njega s isukanim bodežom, zamalo ga nije ubio kao ranije svog sina prijestolonasljednika.¹³ Svršilo je tako da je Ivan Grozni svaku dalju raspravu o vjerskim pitanjima prekinuo oštrom izjavom: »Između vas i nas ne može biti nikakva slaganja u stvarima vjere!« Sto se pak tiče antiturskog saveza, izjavio je kako mu je spreman pristupiti, ali samo pod uvjetom da u njemu sudjeluju i svi evropski kršćanski vladari — stvar sama po sebi nemoguća.¹⁴

Takvi stavovi ostat će još stoljećima temeljni u odnosima Rusije prema Rimokatoličkoj crkvi i prema antiturskom savezu kršćanskih vladara, što je tako dugo ležao na srcu rimskih papa. To će osobito doći do izražaja za vrijeme dvaju poslanstava što ih je 1595. i 1597. u ime pape Klementa VIII. u Moskvu vodio prepošt kaptola uz hrvatsku nacionalnu crkvu i Zavod sv. Jeronima u Rimu, Splitsanin Aleksandar Komulović.

Splitski svećenik Aleksandar Komulović u Rusiji

Kroz desetak godina, od odlaska Antonija Possevina iz Rusije u jesen 1592, odnosi između Moskve i Rima stajali su na mrtvoj točki. Osim neuspjeha u izravnim pokušajima da se razgovara o vjerskim razlikama

¹² Vidi u Lukács, L., *Monumenta antiquae Hungariae*, Institutum Historicum S. J., Roma 1976, vol. II, str. 57, 214—356, 633—717, 597, 839, 663, 1005.

¹³ O Possevinovim razgovorima s carem Ivanom IV. vidi Polčín, nav. dj., str. 32—59. Što se tiče spomenutog incidenta vidi isto, str. 43, a osobito bilješka br. 43.

¹⁴ Olsoufieff, nav. dj., str. 4.

dviju kršćanskih crkvi i o stvaranju antiturske lige, bilo je i drugih uzroka: smrt Ivana Groznog (1584) kojeg je naslijedio pobožni ali nesposobni Fjodor III; nakon smrti Grigora XIII. 1595. na papinsko prijestolje dolazi Siksto V. nalazeći mnogo neriješenih problema i u papinskoj državi i unutar crkve; od njegove smrti 1590. do 1592. izmijenila su se čak četvorica papa; sposobni poljski kralj Stjepan Bathori iznenada umire 1587. ne ostavivši nasljednika, što dovodi do novog izbora kralja, a to će izazvati veoma štetnu svađu s Habsburzima jer je novi poljski kralj postao Švedanin Sigismund III. Vasa; 1589. napokon se pomiruju Perzija i Turska, a iste godine Moskva postaje samostalni patrijarhat i time prestaje svaka njena ovisnost o grčkoj crkvi; u Lublinu je 1589. sklopljen sporazum o ujedinjenju Livonije s poljskim kraljevstvom; sljedeće godine misteriozna smrt odnosi posljednjega sposobnog prijestolonasljednika, Dimitrija, sina Ivana Groznog, u koga su bile polagane velike nade, čime je otvoren put do carskog prijestolja rusificiranom Tatarinu Borisu Godunovu; u Francuskoj bjesni građanski rat u kojem je Henrik od Navare udružen s protestantima sve bliži kruni »prvorodene kćeri« Rimokatoličke crkve.

Kada se napokon 1592. na Petrovu stolicu pod imenom Klement VIII. popeo kardinal Hippolito Aldobrandini, Turska je još uvijek bila u punom napredovanju, što je potvrdila i zauzimanjem Bihaća, posljednje tvrđave na Uni, u lipnju 1592. Upravo je taj žalosni događaj potaknuo novoga papu na pokretanje inicijative za ostvarenje zajedničke kršćanske fronte protiv turske opasnosti.¹⁵

U sklop značajne diplomatske aktivnosti koju je u prvoj godini svojega pontifikata pokrenuo Klement VIII. s namjerom da napokon ostvari dugi san rimskih pontifeksa o antiturskoj ligi kršćanskih vladara¹⁶ ulazi i misija don Aleksandra Komulovića.¹⁷ Čim mu je predana »Instrukcija« o poslanju u zemlje istočne Evrope radi stvaranja antiturskog saveza, on odmah kreće na daleki put od Rima preko Beča do Alba Julije u Erde-

¹⁵ Giubio Corretto 25. rujna 1593. piše iz Rima venecijanskom duždu o diplomatskoj aktivnosti Svete Stolice da bi se stvorila antiturska liga bez Venecije koja je strahovala za svoje posjede na turskim granicama: *Questo pensiero di lega contro il Turco non è nuovo a S. B., ma incominciato fin dala perdita che si fece degli austriachi di Biah.*

¹⁶ Već se pismom duždu 15. rujna 1592. Klement VIII. obratio Veneciji da pomogne Rudolfu II. u borbi protiv Turaka te, uz ostalo, piše: »Verum haec nostra semper fuit miseria, ut cum quid in his factis maximo opus esse intelligerimus, tamen numquam id aggredi statueremus.« Istodobno španjolskom kralju Filipu II. prikazuje u posebnom pismu opasnosti koje od Turaka dolaze za habsburšku kuću i moli ga, usprkos ratu s Francuskom, da pomogne stvaranju lige. U jesen 1593. radi stvaranja lige šalje instrukciju kard. Ludoviku Madruzzu u Prag i nunciju kod cara mons. Specianiju, moleći ih da nagovore Rudolfa II. kako bi sazvao staleže na poseban sabor gdje bi se raspravljalo o mjerama obrane od Turaka. U Španjolsku je osobno otišao kard. Paolo Borghese kako bi sklonio kralja na ligu. Jedno specijalno poslanstvo otišlo je 30. rujna 1592. čak u Perziju da s ondašnjim šahom dogovori o načinu rata protiv Turaka.

¹⁷ O životu Aleksandra Komulovića vidi: Vanino, M., *Aleksandar Komulović (1548—1608)*, u kalendaru »Napredak«, Sarajevo 1935, str. 40—54. Dokumenti s papinim instrukcijama i pismima u: Pierling-Rački, L. *Komulovića izvještaj i listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku*, Starine XIV, Zagreb 1882, str. 83s; Pierling, Novi izvori o L. Komuloviću, Starine, XVI, Zagreb 1884, str. 210—251; Fermentžin, E., *Prilozi k poznavanju diplomatskoga poslanstva Aleksandra Komulovića među Slavene od g. 1593. do 1597.*, Starine, XXXVI, Zagreb 1918, str. 7—30.

lju, odakle već potkraj veljače izvještava o svojem susretu s vojvodom Sigismundom Bathorijem, o političkim prilikama u Transsilvaniji, Vlaškoj i Moldaviji i o mogućnostima da se ostvari antiturski savez.¹⁸ U to će ga vrijeme stići i druga »Instrukcija« Klementa VIII, ona što nas u ovoj studiji napose zanima, o proširenju njegove misije i na Moskvu: Instrukcija o ruskoj misiji don Aleksandra Komulovića zakasnila je zbog nužnih konzultacija s dvorom cara Rudolfa II. u Pragu, a nosi datum 27. siječnja 1594.¹⁹

U toj se novoj »Instrukciji« od Komulovića traži da produži svoj put do Moskve kako bi moskovskog kneza nagovorio makar na minimalnu pomoć u borbi protiv zajedničkog neprijatelja kršćanstva — Turaka. Kad bi se pak Rusi htjeli priključiti eventualnom antiturskom savezu i aktivno se uključiti u ratne aktivnosti, Carigrad bi najvjerojatnije pao u njihove ruke, a on im, kako kaže papino pismo, također pripada po nasljednom pravu. Moskovskom gospodararu također treba usaditi u svijest činjenicu da će svojim ratnim pohodom steći veliku slavu i zasluge za kršćanstvo. Narodi koje bi oslobodio od turskog ropstva bili bi mu uvijek zahvalni, a neka se samo sjeti da su ti narodi po vjeri i jeziku srodni njegovu narodu. Svi oni jedva čekaju da on pođe na Turke da se i oni pridruže oslobodilačkom pothvatu. Od Komulovića se također zahtijeva da velikom knezu Moskve dadne na znanje kako naslove nekadašnjega Rimskog Carstva ima pravo podjeljivati samo Sveta Stolica.

Traži se od Rusa da se u stvanima vjere podvrgnu rimskome biskupu koji je glava kršćanstva, jer da patrijarh u Carigradu nije drugo doli figura u rukama nevjernika jer svoju službu i naslove kupuje za velik novac od Turaka. Komulović bi imao raspravljati o vjerskim razlikama između katolika i pravoslavnih jer je on vješt u tim stvarima. Ono što o tome u vezi s don Aleksandrom govori »Instrukcija« može nam poslužiti i kao odgovor na pitanje zašto je baš on, splitski svećenik i prepošt Kaptola sv. Jeronima u Rimu, izabran za tako osjetljivu misiju: »Ako možete uspostaviti ili otvoriti prozor kako bi se moglo raspravljati o ujedinjenju onog naroda s Katoličkom crkvom, vama koji ste dobro upućeni u toj materiji neće nedostajati dokazi. Vjerojatno se još nikada nije dogodilo da je u šest, sedam stotina godina kako je tamo ušla kršćanska vjera, poslan od ove Svete Stolice u one zemlje čovjek koji bi poznavao jezik i ujedno bi bio učen kako što ste vi; živimo u nadi da će se Božji promisao željeti poslužiti takvim sredstvom za neko veliko dobro svete crkve.«²⁰

Na ovom mjestu vrijedi podsjetiti na »Izvještaj« koji je Aleksandar Komulović podnio, kako se čini, papi Sikstu V. nakon povratka sa svoje prve misije u ondašnjim turskim balkanskim pokrajinama (1584—1587).²¹ Pošto je opisao stanje kršćana pod Turcima i iznio malo pretjerane podatke o muškarcima sposobnima za borbu u eventualnoj pobuni protiv Osmanlija, nastavlja ovako: »Način kako bi se moglo pomoći ili osloboditi sve ove zemlje, i jednom protjerati Turke iz Evrope, između mnogih je vjerojatno najbolji ovaj: Napraviti savez s Moskovljaninom i dogovo-

¹⁸ Starine, XIV, str. 89.

¹⁹ Starine, XXXVI, str. 22—28.

²⁰ Isto, str. 27.

²¹ Starine, XIV, str. 86—87.

riti se s njime; pošto bi turska mornarica bila oslabljena, tada bi se pokrenuo sa stotinu tisuća ljudi, upao bi u Podoliju u Moldaviji, gdje ga očekuju s velikom željom, potom bi krenuo ravno na Carigrad; prije dolaska u Tursku već bi imao dvjestu tisuća ljudi; pošto bi prešao Dunav, velik dio muškaraca turskih podložnika, što ga sa željom očekuje, brzo bi pošao da se sjedini s njime. Tako bi već u prvih petnaest dana, od trenutka kada bi Moskvoljanin ušao u Tursku, imao vojsku od pet do šest stotina tisuća boraca; s tom vojskom bez ikakve bi bitke mogao za kratko vrijeme doći pred vrata Carigrada, za koji se vjeruje da će mu otvoriti vrata kako bi ušao; a ako se to ne bi dogodilo, uz pomoć pedesetak kršćanskih gačija zauzet će ga za manje od tri dana, jer je poznato kako je slab s morske strane.«²²

Komulović zatim dodaje kako bi se nakon zauzeća Carigrada lako mogla zauzeti cijela evropska Turska jer u njoj nema jakih vojnih snaga, a svi bi se kršćani rado i spremno digli protiv nevjernika, što bi dovelo do konačne pobjede i oslobođenja svih zarobljenih naroda.

Ideja o savezu s Rusijom živjela je, kako se čini, osobitim intenzitetom u krugovima hrvatskog klera, napose onog okupljenog oko nacionalne crkve sv. Jeronima u Rimu. Znamo da je Komulović u času kad je bio pozvan u svoju moskovsku misiju obavljao službu prepošta Kaptola sv. Jeronima, po čemu smijemo zaključiti da je spadao u najuglednije Hrvate u ondašnjem Rimu.²³

Komulović, kako zaključujemo iz njegovih pisama, s velikim se oduševljenjem i optimizmom dao na ostvarivanje povjerenog mu zadatka. Ipak, on je bio politički trijezan čovjek i vrlo je brzo shvatio činjenice koje su se protivile ostvarivanju njegove povijesne misije. Bio je, međutim, i od onih koji se lako ne predaju pa je, u vrućoj želji da kršćanski narodi njegove slavenske krvi izađu iz teškoga turskog jarma koji im je prijetio uništenjem, pokušao sve da ipak nadvlada tvrdoglave činjenice.

Potkraj listopada 1594. kardinalu državnom tajniku San Giorgiju piše o svojim razgovorima s nekim poljskim senatorima koji kao ljudi vješti ratnim vještinama, usprkos odbojnosti koju imaju prema Rusima, ipak priznaju da bez saveza s Moskvom neće biti moguće svladati ni Turke, a još manje Tatare. Moli tom prilikom da na sljedeće zasjedanje poljskog Sejma iz Rima pošalju nekog uglednog kardinala koji bi potakao Poljake na pristajanje uz svekršćanski savez protiv Turaka. Već vidi da će to biti teško i zbog unutrašnje nesloge i zbog loših odnosa s Habsburzima i Moskvom.²⁴

Sredinom studenog, također iz Krakova, piše državnom sekretaru u Rim da bi bilo dobro pokrenuti diplomatske korake kod cara u Pragu i na poljskom Sejmu kako bi istodobno tri ambasadora (austrijski, poljski i Svete Stolice) pošli u Moskvu, jer bi tada Rusi imali više povjerenja i na njih bi se napravio jači utisak, što bi vjerojatno ubrzalo njihovo pri-

²² Isto, str. 87.

²³ O tome vidi Burić, I., *Kanonici hrvatskog kaptola Sv. Jeronima u Rimu (1589—1901)*, »Radovi hrvatskog povijesnog instituta u Rimu«, t. III—IV, Roma 1971, str. 91—157.

²⁴ Pismo iz Krakova kard. S. Giorgiju 28. listopada 1594, *Starine*, XVI, str. 232.

stajanje uz ligu.²⁵ Ta je ideja donekle u skladu sa željom koju je ruski car Fjodor izrazio u noti austrijskom poslaniku Nikoli Warkotschu te iste 1594. godine da, naime, i drugi kršćanski vladari pošalju svoje poslanike u Moskvu kako bi se zaista moglo raspravljati o antiturskoj ligi.²⁶ Što se pak tiče teškoće u vezi sa strateškim pitanjima, Komulović uvjerava da s tim neće biti problema jer će svaka vojska svojim putem i pod svojom komandom krenuti prema Carigradu.²⁷

Promatrajući izbliza prilike u poljskom kraljevstvu i raspravljajući o njima s nuncijem Malaspinom, Komulović počinje uskoro sumnjati u mogućnost uvlačenja Poljske u bilo kakav savez s Rusijom i Austrijom. Rusi i Poljaci imali su mnogo međusobno neraščišćenih problema, a antagonizmi i stalna borba za prevlast u pograničnim pokrajinama još nisu bili završeni. Odnosi pak s habsburškom kućom bili su još uvijek veoma zatrovani zbog pretenzija nadvojvode Maksimilijana na poljsku krunu, pogotovo što je pobjednik kod Bycina godine 1588, veliki hetman i veliki kancelar poljskog kraljevstva Ivan Zamoyski, bio na vrhuncu svoje političke moći, iako je novi poljski kralj Sigismund III. kao gorljivi katolik bio spreman na kompromisnu pogodbu i pomirenje uz uvjet da se Maksimilijan odrekne svojih pretenzija. Komulović 17. studenoga 1594. u punoj pripremi projekta antiturske lige pred zasjedanje poljskog Sejma piše iz Krakova državnom sekretaru Svete Stolice o svojim sumnjama i o eventualnim mogućnostima stvaranja antiturske lige bez Poljaka, to jest između Rusije, Austrije i Španjolske, pretpostavljajući vjerojatno da će rodbinske veze španjolske i austrijske kraljevske kuće imati pozitivnu ulogu.²⁸

Poljski Sejm sastao se 6. veljače 1595. u Krakovu i na njemu je prevladala struja protivna ratu s Turskom, a vodio ju je upravo Zamoyski.²⁹ Bio je to teški udarac nastojanjima Svete Stolice koja je činila krajnje napore da Poljaci pristanu na savez.³⁰

²⁵ Pismo iz Krakova kard. San Giorgiu od 11. studenoga 1594, *Starine*, XIV, str. 115—120.

²⁶ «Terzo, che V. M. C. persuadea al Papa, ed al Ré di Spagna, che anco loro con quelli di V. M. C. mandino Commissarii al mese di Aprile dell' anno 1595 con piena facultà di trattare, e con l'aiuto di Dio conchiudere una lega commune contro il Turco». Iz *Relazione fatta all' Imperatore da Nicolò Warkotsch Ambasciatore di S. M. C. mandato al Gran Duca di Moscovia*, objavljeno u Turgenev, A. J., «Historia Russiae Monumenta» (od sada samo HRM), t. II, Petropoli 1842, str. 32—45.

²⁷ *Starine*, XIV, str. 115—120.

²⁸ Isto, str. 122—123.

²⁹ Najveći protivnik lige bio je na tom zasjedanju Sejma upravo veliki kancelar poljskog kraljevstva Ivan Zamoyski koji je imao važnu ulogu u doba tzv. interregnuma nakon smrti posljednjeg Jagelovića 1572. Zahvaljujući njegovu utjecaju i političkoj vještini na poljskom su se prijestolju u kratkom roku izmijenili Henrik di Valois (1573/74), Stjepan Bathori (1575—1586) i napokon 1587. Sigismund III. Vasa, žestoki protivnik Habsburgovaca, sposobni državnik i mecena, ali ujedno tipični predstavnik poljskog plemstva koje se borilo za veću samostalnost na štetu centralne kraljevske vlasti.

³⁰ Suvremeni poljski povjesničar Oscar Halecki ovako nabroja poljske razloge protiv sudjelovanja u antiturskoj ligi kako je zamišljena u «Instrukciji» Klementa VIII. Aleksandra Komuloviću: 1) Poljaci su bili protiv toga da njihove južne pokrajine budu središte okupljanja i penetracije ruske vojske prema Moldaviji; 2) nisu mogli prihvatiti ponudu Klementa VIII. ruskom caru da bude pokrovitelj Carigrada u njegovu eventualnom zauzimanju; 3) Papin dokument svjesno nastoji zaobići

Tek što se saznao negativan stav Poljaka prema nacrtu antiturske lige, Sveta Stolica poduzima nove inicijative. Komulović odmah kreće za Moskvu opskrbljen darovima za cara Fjodora i osobnim pismom Klementa VIII, Vlaška i Moldavija sklapaju međusobni savez protiv Turaka i postižu bojne uspjehe u sretnoj okolnosti iznenadne smrti sultana Murata III. 16. siječnja 1595.³¹

Papa Klement VIII. istovremeno skuplja vojsku po Italiji i Papinskoj državi te šalje u Ugarsku oko 8 000 vojnika s generalom Gian-Franceskom Aldobrandinijem, a rezultat je bilo osvajanje Grana.³² Istodobno je u Arabiju poslan posebni izaslanik s papinim pismima petorici tamošnjih šeiha u kojima ih se potiče na rat protiv Turske.

Komulović je stigao u Moskvu u rano proljeće 1595. i pobožnom caru Fjodoru predao darove koji su bili upravo toliko skromni koliko je Rim imao nade u moskovsku misiju svjega diplomata: mali smaragdni križ s grčkim natpisom i kristalnu krunicu.³³ Kao sugovornika u pregovorima papinski je poslanik imao Borisa Godunova koji je u politici prema Turskoj i Tatarima održavao mirno stanje, a potajno je novcem i ratnim materijalom pomagao Rudolfa II. Pregovori su ostali bez vrednijeg rezultata: izražena je tek tradicionalna ruska želja da se poslanici kršćanskog Zapada nađu na pregovorima na ruskom tlu kako bi se dogovorilo sklapanje lige.

Već 25. svibnja 1595. Komulović se vraća natrag u Poljsku. Rim je bio razočaran, što se lijepo vidi iz pisma državnog sekretara od 7. listopada 1595: »... gotovo sav odgovor velikog kneza sastoji se u žaljenju što ga u naslovu pisma nismo nazvali 'Predragi', a zapravo smo slijedili stil koji je bio upotrijebljen u dopisivanju s njegovim ocem koji je nosio istu čast, i koji je u svijetu zasigurno imao više ugleda, ali bez sumnje i više mozga, makar mu je neljudska surovost zamrljala sve vrijednosti.«³⁴

stvarne razlike između pravoslavnih i katolika kada jednostavno govori o kršćanima istočnog obreda, za što ono doba još nije bilo zrelo, osobito u Poljskoj; 4) Instrukcija se temelji na nekoj lažnoj nadi da su podjarmljeni narodi navodno »istog moskovskog jezika ili tek malo različiti«; 5) Kada se kleveče carigradski patrijarh kao sluga Turaka, ne uzima se u obzir činjenica da je i Rusima bilo i te kako stalo da im carigradska crkvena hijerarhija što manje smeta. Vidi u Halecki, O., *From Florence to Brest — The Mission of Alexander Komulovich*, »Sacrum Poloniae millennium«, vol. V, Roma 1959, str. 253—267.

³¹ Papina pisma u kojima se govode Vlaške, Moldavije i Erdelja potiču na antiturski savez i rat s datumom od 15. siječnja 1595. nosio je specijalni izaslanik Klementa VIII. biskup Cervia Alfonso Visconti.

³² Klement VIII, osim velike novčane pomoći Rudolfu II, organizirao je i tri vojna pohoda kojima je na čelu stajao general Gian-Francesco Aldobrandini (umro za treće vojne 17. rujna 1601. u Varaždinu). Vojni pohodi papinske vojske bili su organizirani 1595. (oko 8000 ljudi); 1597. (oko 7000 vojnika) i 1601. (oko 9000 vojnika). Rezultati na bojnem polju bili su vrlo slabi, najviše zbog loše organizacije i nesposobnih vođa. O tome vidi Horvat, K., *Vojne ekspedicije Klementa VIII u Ugarsku i Hrvatsku*, Zagreb 1910.

³³ Starine, XXXVI, str. 23. Budući da su bili svjesni malenkosti darova, u »Instrukciji« je dodano i ovo: »et voi saprete scusare la piccolezza con la necessità del lungo viaggio e con altre ragioni mostrando che se la presente trattatione anderà innanzi S. Sta. disegnerà di mandarle più solenne Ambesceria et più ricchi doni.« Pismo Klementa VIII. caru Fjodoru objavljeno je u Turgenevio, Hrm, t. II, str. 45. Pismo nosi datum 22. siječnja 1594.

³⁴ Vatikanski tajni arhiv (ASV), Fondo Pio, 63, f. 314b.

U međuvremenu, dok je Komulović nakon povratka iz Moskve obavljao vizitaciju u prostranoj ali zapuštenoj biskupiji litvanskoga glavnog grada Vilni, diplomacija Svete Stolice neumorno je nastavljala djelovati na kršćanske vladare da se nešto učini protiv turske opasnosti. Zaslugom nuncija u Poljskoj Malaspine, koji je velikom vještinom vodio pregovore s ukrajinskim pravoslavnim biskupima, dolazi godine 1596. do tzv. unije. Ta će činjenica kako-tako podnošljive odnose između Poljske i Rusije te između Ruske pravoslavne crkve i Katoličke crkve naglo preokrenuti u otvoreno neprijateljstvo. Ideju o uniji bili su prihvatili ukrajinski biskupi, a osobito metropolit Mihael Rahoz i biskupi Gryl Terlecki i Ippachije Pocie. Nakon prvih pregovora Klementu VIII. predani su ovi uvjeti: poštovanje istočne liturgije i julijanskog kalendara i izuzimanje klera od obaveze celibata, kako je to bilo uvriježeno u latinskoj crkvi. Bulom »Magnus Dominus laudabilis nimis« godine 1595. papa je prihvatio postavljene uvjete ukrajinskih biskupa o uniji s Katoličkom crkvom, a akt pristanka, usprkos velikom protivljenju nekih ukrajinskih crkvenih i političkih krugova, potpisan je na sinodi u Brestu godine 1596. Nije nam poznato da li je u tom poslu i Komulović imao neku ulogu, ali je upravo on na svojoj drugoj misiji u Moskvi 1597. bio optužen od Rusa da je tvorac te unije, a iz pisma nuncija Malaspine od 22. studenoga 1595. doznajemo da je nuncij živo želio da baš don Aleksandar prati sjedinjene biskupe u Rim na poklonstvo papi, ali zbog nepoznatih razloga Komulović na nuncijev poziv da iz Vilne dođe u Krakov nije odgovarao.³⁵

Rim se tijekom 1595. odlučio da na sugestiju nuncija Malaspine i Komulovića pošalje u Prag i u Poljsku kardinala legata Gaetana, koji je dobio zadatak da svojim ugledom utječe na Austriju i Poljsku da izglade loše odnose, a bilo mu je preporučeno da osobno sudjeluje i intervenira na poljskom Sejmu, sazvanom za početak 1596. ne bi li se naposljetku ostvarile želje Svete Stolice da se Poljaci pridruže ligi protiv Turske.

U to je vrijeme planirano i novo poslanstvo u Moskvu, ali je s obzirom na poslanika bilo prijedloga da se tamo pošalje neki viši crkveni dostojanstvenik, s većim sjajem, kako bi se ostavio jači dojam na velikog kneza, »jer barbari sude po vanjskim stvarima veličinu i noć«, piše nuncij Malaspina kardinalu San Giorgiu.³⁶ S tim u vezi kardinal državni tajnik reagira tada tipičnim rimskim omalovažavanjem Rusa, kako se vidi iz pisma poslanog iz Frascatija 7. listopada 1595: »Monsignor od Cremona (...) sudi da bi bilo potrebno poslati nekog službenika ove Svete Stolice, također predlaže i opata Komulovića, ali osjeća kako bi možda trebalo poslati nekog dostojanstvenika višeg stupnja od njega, nama se ipak čini da onaj barbarski narod malo drži do ove Svete Stolice, on neka se samo pripremi, osim ako se ne ukaže neka veća nada u uspjeh, pa ćemo u tom slučaju odrediti nekog drugog; stoga Vaše Gospodarstvo može raspola-

³⁵ »Ho già molto settimane sono scritto a Don Alessandro, che si trasferisse qua verso il fine del presente mese per condurre questi vescovi a Roma, ma non ho per ancora havuto risposta; se comparirà darò ad esso carico, quando non, lascerò le cura ad un huomo che ad essi ha dato il Vescovo di Luceovia.« Pismo objavljeno u *Lettere nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes*, t. II, iz »Analecta OSBM«, Series II, Romae 1959, str. 74.

³⁶ Nuncij Malaspina kardinalu San Giorgiu iz Krakova, 3. listopada 1595, u »Archivio Doria-Pamphilj« u Rimu, Fondo Aldobrandini, B3, f. 302.

gati s Komulovićem, i upoznati ga s vašim mišljenjem držeći ga blizu sebe, ipak neka ne vodi sa sobom više od jednog slugu, ili samo dvojicu, pa ćemo tako smanjiti troškove i sačuvati ih za nužnije prilike, jer bi nam sada bilo teško izabrati neku drugu osobu, ali ako bi se on morao vratiti, neka nas obavijesti o naslovima koji bi odgovarali (za velikog kneza, op. pisca!) ...»³⁷

Iz takvih stavova o Rusima može se mnogo toga zaključiti: za crkvene krugove u Rimu to bi bio barbarski narod, ogrezao u krivovjere, s nesposobnim vladarima surova ponašanja. Ni Rusi nisu imali ništa bolje mišljenje o latinima, što je već došlo do izražaja u prethodnoj misiji Antonija Possevina. Ta vremena u svojem izvještaju iz Moskve gotovo stljeće i pol kasnije (1737) opisuje Mate Karaman Komulovićev sugrađanin, poslanik pape Klementa XI: »Katolik je nekada u ovom surovom narodu bio smatran gorim od Židova. Krštavahu obrezanog, prekrštavahu kršćanina».³⁸

U takvoj klimi koristi se prilika odlaska poslanstva Rudolfa II. s Abrahamom Dohnom na čelu da mu se pridruži i poslanstvo Svete Stolice, opet s Aleksandrom Komulovićem uz pratnju kanonika Bulpata iz Vilne. Malspina u pismu od 27. svibnja 1596. obavještava Svetu Stolicu da je upravo jučer poslao kredencijalna pisma Komuloviću u Vilnu i da mu je također priložio pismo poljskog kralja Sigismunda III. caru Fjodoru s diplomatskim naputkom u četiri točke: neka postigne u cara da ovaj spriječi provale Tatara i da se ne pouzdava u njihova prazna obećanja; neka pouzdano sazna ima li car namjeru pristupiti antiturskoj ligi: ako nema, neka dobije garancije da, u slučaju da se liga osnuje bez njih i započne rat protiv Turaka, neće napasti ni Poljsku ni Švedsku; ako bi car bio voljan pristupiti ligi, neka mu objasni da se sastanak zainteresiranih strana ne može održati u Moskvi zbog njezine prevelike udaljenosti; neka upozori cara na obećanja u vezi sa Švedskom, a budući da mirovni ugovor sa Švedima još uvijek nije ratificiran, neka car odustane od njega ako bi se Šveđani pobunili protiv Sigismunda III; neka na kraju svakako spomene sjedinjenje pravoslavnih s rimokatolicima.³⁹

Aleksandar Komulović ponovno je stigao na rusko tlo potkraj ožujka 1597. i doživio nevjerojatno grub postupak: bio je praktično izoliran od svijeta, a, osim toga, nisu mu davali ni hrane. Nakon pismene tužbe caru Fjodoru Rusi su poboljšali postupak prema njemu i njegovoj pratnji, ali je svejedno ostao u izolaciji od ostalih. U samom Kremlju priređen mu je hladan prijem. Budući da je poslanstvo Svete Stolice u Moskvu bilo povezano s poslanstvom Rudolfa II, moglo se nadati da će to Rusi poštovati, ali nuncij iz Varšave 9. kolovoza 1597. piše: »Prema mons. Komuloviću nije se postupalo kako se pristoji prema dostojanstvu ove Sve-

³⁷ ASV, Fondo Pio, 63, f. 314b; Također isti piše iz Rima 5. kolovoza 1595. ovako: »Ma non ci pare di vedere in quelle genti ne copia, ne buon consiglio ne ardimiento di risolutioni magnanime, e se bene altre volte hanno fatto qualche impressa gloria, hora non lo promettono le barbarie loro, e l'incapacità del Principe a chi scrivono ...« iz ASV, Isto, f. 299 a, b.

³⁸ Pierling, *Izvještaji Sptječanina Mate Karamana o Rusiji*. Starine, XV, str. 98.

³⁹ Starine, XVI, str. 236. i 237.

te Stolice: nisu mu dopuštali da sudjeluje u pregovorima, dapače, zabranili su mu da se sastane, da razgovara i da pregovara, osim preko posrednika, s carevim ambasadorima.⁴⁰

Razloge za takav postupak prema papinskom poslaniku nuncij Malaspina u pismu državnom tajniku kardinalu San Giogiu iz Varšave 5. listopada 1597: »Opat Komulović bio je maltretiran stoga što Moskovljani ne smatraju ambasadorima one koji nisu došli neposredno iz prisutnosti svojega gospodara (Komulović je bio krenuo iz Vilne za Moskvu, op. pisca!), pa budući da spomenuti Komulović nije došao izravno iz Rima u Moskvu, vrlo su ga teško prihvatili kao poslanika našega gospodina. Ima i drugi razlog koji nije manje značajan, zbog kojeg se s njim nije posturalo kako bi trebalo, jer je, naime, on bio optužen od Moskovljanina kao da bi on bio autor sjedinjenja Rutena u ovom kraljevstvu sa Svetom Stolicom.«⁴¹

Na tom svojem drugom putovanju u Moskvu, osim loših postupaka prema sebi, Komulović nije uspio postići nikakvih značajnijih rezultata. Donio je, doduše, sa sobom dva pisma cara Fjodora papi Klementu VIII. o stvarima u vezi s antiturskim savezom i o miru sa Švedskom, u kojima, osim starih tužbi i poopćenih obećanja, ruski gospodar spominje svoju stalnu pomoć Rudolfu II.⁴²

Nažalost, do danas nije pronađen nikakav izvještaj Aleksandra Komulovića iz Rusije iz kojeg bismo mogli saznati njegove poglede na stvari o kojima je s Rusima raspravljao i njegove dojmove o toj velikoj zemlji. Da je poslanstvo u Moskvu na njega učinilo snažan dojam, možemo zaključiti po tome što je smatrao za potrebno i važno obilježiti ga na nadgrobnoj ploči svomemu nećaku Komulu Komuloviću u hrvatskoj nacionalnoj crkvi sv. Jeronima u Rimu.⁴³

U »Historia domus probationis«, isusovačkog novicijata kod Sv. Andrije na Kvirinaku u Rimu, piše da je u novicijat 1. travnja 1599. stupio: »P. Aleksandar Komulović iz Splita u Dalmaciji (...) koji je star pedeset godina i, među ostalim dijelovima svijeta, bio je u Moskvi, a po časti je bio kućni prelat Vrhovnog Svećenika.«⁴⁴ Malo kasnije dodaje se da je Komulović jedan od onih koji posjeduje »sve vrste kreposti« i, »premda već u zrelih godinama, napravio je zavjet da će u svemu biti manji od drugih.«⁴⁵

Od Komulovića do Križanića

Papa Klement VIII. nije imao sreće u svojem neumornom nastojanju da stvori antiturski savez kršćanskih vladara. Misija don Aleksandra Komulovića može se u tom smislu smatrati neuspjelom jednako kao i misija

⁴⁰ »Analecta OSBM, Isto, str. 138.

⁴¹ Isto, str. 142.

⁴² Starine, XVI, str. 234—250.

⁴³ Golub, I., *Biografska pozadina Križanićevih djela*, u AA. VV. »Život i djelo Jurja Križanića« — Zbornik radova, Biblioteka Politička misao, Zagreb 1974, str. 40: ALEXONDER COMULEUS (...) A CLEMENTE OCTAVO POM AD MAGNUM MOSCOVIAE DUCEM ALIOSQ PRINCIPES PRO RELIGIONE CATHOLICA FOEDERAQ. CONTRA TURCAS INEUNDO MISSUS ERAT (...).

⁴⁴ Rimski arhiv Družbe Isusove (ARSI), Rom 162, I, f. 172, 172v.

⁴⁵ Isto, f. 179v.

kardinala Gaetana, koji je, usprkos svojem ugledu i izravnom intervenciju u poljskom Sejmu 1597, doživio diplomatski neuspjeh. Turska će još dugo ostati jedna od najjačih evropskih sila i stalna opasnost za Evropu koja se religiozno i kulturno poistovjećivala s kršćanstvom. Ipak je značajno da je antiturska politika još stoljećima konstanta politike Svete Stolice.

Bartol Kašić, inače Komulovićev kolega s Ilirske akademije Rimskog kolegija, jer su obojica tamo poučavali »ilirski« jezic — Kašić kao mladi bogoslov a Komulović kao afirmirana i ugledna osoba — podigao je glas dakako, ostati »glas vapijućeg u pustinji«, ali je zanimljivo to što je Kašić takav svoj stav sagradio na iskustvu koje je stekao na svojim putovanjima po ondašnjim balkanskim provincijama Turske. U dva memorijala papi Pavlu V. i kardinaatskom zboru u godinama 1613. i 1614. Kašić zagovara političko rješenje problema kršćana u Turskoj, obrazlažući takve svoje stavove mnogim dokazima iz stvarne prakse odnosa Turaka prema kršćanima.⁴⁶

Kao prvi uvjet političkog rješenja pitanja kršćana u otomanskom imperiju traži se od Svete Stolice da se odrekne ratnih sredstava protiv Turske, jer da se kršćanstvo nije širilo oružjem nego trudom dvanaest siromašnih ribara s Galilejskog jezera, te da Isus Krist, koji se naziva »Knez mira«, nije osvojio svijet mačem nego križem. Tako bi trebalo i danas, nastavlja naš Pažanin kritizirajući time politiku Pavla V. Vjeru treba širiti poniznošću, napornim radom u znoju lica, žrtvama, svladavanjima, u pogiblima, na što nisu obični svećenici obvezatniji od crkvenih knezova. Spominje i poznati primjer u kojem je papa Leon Veliki odvratio Atilu od pljačke Italije. Papa bi trebao uspostaviti diplomatske odnose s Visokom portom, kao što su to učinile Francuska i Venecija. Poslanik Svete Stolice u Carigradu izravno bi mogao pregovarati sa sultanom o svim međusobnim problemima i postići mnoga olakšanja za kršćane. On bi mogao učiniti neizmjereno više od običnih svećenika koji su na svoju inicijativu postigli znatne olakšice. Spominje primjer francuskog poslanika Savaryja de Brèvesa čijim je zauzimanjem mnogo učinjeno za kršćane u Turskoj. Vojske koje bi Sveta Stolica slala morale bi biti čete mirotvoraca, miroljubivih vjesnika evanđelja — završava Kašić memorandume potkrepljujući svoje stavove i tvrdnje između ostaloga i brojnim citatima iz Svetog pisma.

Možemo slobodno pretpostaviti da je ta, u ono doba toliko nova i toliko smisla ideja, živjela u krugovima bliskim našem Pažaninu. Ako s određenom sigurnošću pretpostavimo da se Aleksandar Komulović razočarao u svojoj diplomatskoj karijeri i u misiji koja je u prvom redu težila stvaranju ratnog saveza koji bi na bojnopolju odlučio dalju sudbinu Turske, onda nam možda izvor tih Kašićevih ideja može doći i sa strane Komulovićeva primjera. Komulović, naime, naglo napušta svoje uspinjanje u crkvenoj karijeri i ulazi u Družbu Isusovu već u dobi od pedeset godina. Na svojim putovanjima po sjeveroistočnoj Evropi imao je prilike susresti mnogo isusovaca u izravnom i makotrpnom evange-

⁴⁶ Vanino, M., *Predlozi Bartola Kašića Svetoj Stolici za spas i procvat katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614.)*, »Croatia sacra«, VIII, Zagreb 1934, str. 217—254.

liziranju pod najtežim uvjetima, prosvjećivanju puka katekizamskim poukama i pučkim misijama, mogao je vidjeti mnogo popularnih knjižica koje su pisali isusovci na narodnim jezicima i pismima, proći kroz njihove škole i uzorne kolegije... Kroz neuspjeh svoje diplomatske misije gubi vjeru u moć diplomacije na području vjere i radikalno mijenja način djelovanja (diplomacija Svete Stolice išla je za stvaranjem ratnih saveza!). Komulović ulazi u red koji radi sasvim drugačije, metodom izravnog djelovanja, malih koraka na dugi rok, ali s vidljivim rezultatima.

Na Ilirskoj akademiji, koju je na Rimskom kolegiju osnovao general isusovačkog reda Claudije Aquviva s izričitom željom da se u njoj pripravljaju misionari za ilirske pokrajine najvećim dijelom unutar turskog imperija, godine 1603/04. zajedno s pročelnikom Akademije mladim Bartolom Kašićem predaje i Aleksandar Komulović. Nije li čudno da upravo te 1604. za potrebe Akademije izlazi iz tiska prva gramatika hrvatskog jezika, a napisao ju je Kašić: »Institutionum linguae Illyricae libri duo.« Upravo toj ustanovi, o kojoj znamo vrlo malo, Komulović u svojoj oporuci ostavlja polovicu svojih vrijednosnih papira kao zakladu za tiskanje hrvatskih knjiga.⁴⁷ Neki misle da je to prva zaklada takve vrste u hrvatskoj povijesti. Imamo stoga pravo zaključiti da je iskusni Aleksandar Komulović, pisac prvoga hrvatskog katekizma i konfesionala i prevodilac mnogo upotrebljavanog Bellarminova katekizma, izvršio velik utjecaj na mladog Bartola Kašića⁴⁸ i što se tiče jezičnog izbora u njegovoj gramatici, a vjerojatno i u političkim stavovima prema, za hrvatske svećenike teškom i sudbonosnom pitanju kršćana iz vlastitog naroda pod turskim jarmom. Za njih je to u ono vrijeme bilo najvažnije pitanje. Dalji tijek Komulovićeva životnog puta samo je potvrda njegova radikalnog preokreta načina djelovanja za dobro naroda napaćenog progonima, ratovima i utonulog u mrak neznanja.⁴⁹

Iako se Komulovićevi kontakti s Rusijom svode u točno određene diplomatske okvire, oni ipak kao središnju točku djelovanja nose želju za crkvenim sjedinjenjem, dakako po onda jedino prihvatljivim uvjetima na primjeru Firentinskog sabora. Bilo bi nevjerojatno da naš Juraj Križanić nije ništa znao o nastojanjima Klementa VIII. da se približi Rusima i o njegovu poslaniku, hrvatskom svećeniku i prepoštu Kaptola sv. Jeronima u Rimu, koji je dvaput boravio u Moskvi u tako visokoj ulozi. Već spomenuti Mate Karaman, koji boravi u Rusiji pedesetak godina nakon Križanića, u svojem trećem izvještaju iz Moskve godine 1743.

⁴⁷ Testament Aleksandra Komulovića vidi: Trstenjak, T., *Cetrizota obilježnica katekizma Aleksandra Komulovića*, »Vrela i prinosi«, XIII, Zagreb 1982, str. 171—172.

⁴⁸ Štefanić, V., *Bellarmino-Komulovićev Kršćanski nauk*, »Vrela i prinosi« VIII, Sarajevo 1938, str. 1—50; Zic, N., *Hrvatske knjižice Aleksandra Komulovića*, Isto, V, Sarajevo 1935, str. 162—181; S obzirom na Komulovićev jezični izbor: Fancev, F., *Hrvatska književno-jezična pitanja u pismu Splitsanina Mateja Albertija iz god. 1607*, Isto, VI, Sarajevo 1936, str. 1—5.

⁴⁹ Zadnje godine svojega života A. Komulović proveo je u Dubrovniku neumorno poučavajući katekizam u katedrali i šireći vjerski tisak, osobito katekizme što se lijepo vidi iz njegova pisma generalu isusovačkog reda Claudiju Aquavivi iz Dubrovnika, pisanog 22. siječnja 1605. Objavljeno je u Trstenjak, T., nav. dj., str. 168—171.

piše: »U doba Klementa VIII prvi prepošt Sv. Jeronima bio je poslanik Svete Stolice kod Ivana cara Moskve i kod Rutenskih knezova. U vrijeme tog poslanstva Rutenski su biskupi prisegli poslušnost Klementu VIII.«⁵⁰

Dok je Juraj Križanić spremao svoju prtljagu za Rusiju, u Rimu se o toj velikoj slavenskoj zemlji znalo mnogo više upravo zahvaljujući onima koji su prije tamo boravili, prenosili informacije i održavali odnose. Possevino i Komulović značajne su karike u tom lancu međusobnih dodira Rima i Moskve. Tako je s njima međusobno upoznavanje, makar i kroz negativna iskustva, utiralo put smanjivanju predrasuda i međusobnog nepovjerenja kao pravim temeljima dijaloga sa svrhom da se u ljubavi nađe istina. Ono što je u svemu tome napose važno jest činjenica da su baš hrvatski svećenici imali najviše smisla za odnose s velikom Rusijom, da je ideja o velikom slavenskom bratstvu među njima nikla i rasla usprkos razočaranjima koja su potom slijedila, a to je na vlastitoj koži osjetio i sam Križanić.⁵¹

U knjizi »Incredibile storia della Russia« Franco Martinelli zaključuje: »Zanimljivo je primijetiti kako prvi pokušaj da se Rusiji dadne uloga vodeće države (što gotovo četiri stoljeća kasnije postaje izvor tolikih nesloga u svijetu) nije došao od ruskih vođa, već u nekom smislu baš od papinstva, što znači od religiozne sile koja, zapravo, bijaše — i uvijek je bila — na drugoj strani barikade, s obzirom na mističke pozicije ruskog naroda.«⁵² Tvrđnja u sebi donekle pojednostavljena ali prilično istinita.

I na kraju upozorio bih na dijalektičnu suprotnost životnih putova Komulovića i Križanića s obzirom na način djelovanja: dok Komulović od vjere u diplomaciju i rat protiv Turaka, kroz razočaranja, dolazi na metodu malih koraka prosvjeđivanjem i podizanjem svijesti naroda, dotle Križanić polazi upravo s te pozicije koja se u njegovu skraćuju pokazala preteškom za njegove sile, pa je završio u jednom takvu ratnom pohodu kakav je Komulović želio u početku svoje misije. To što su ostavili tragove u povijesti odnosa između Istoka i Zapada pokazuje da ni jedna žrtva ne ostaje bez plodova.

⁵⁰ Karaman, nav. dj., str. 111.

⁵¹ Prvi koji je razradio panslavensku ideju i imao veliki utjecaj na ostale bio je Vinko Pribojević. Vidi: Novak, G., *Vincentius Priboevius — De origine successibusque Slavorum*, Zagreb 1951. Oskar Halecki smatra da je i već spomenuto pismo hvarskog biskupa Cedulinija Klementu VIII. 1592. (vidi bilješku br. 9) imalo značajnu ulogu u izboru i slanju hrvatskog svećenika na tako osjetljiv zadatak u Moskvu. Halecki, nav. dj., str. 255 s.

⁵² Martinelli, F., *Incredibile storia della Russia*, Vecchi ed., Milano 1966, str. 246.

ALEKSANDAR KOMULOVIC AS A POSSIBLE MODEL FOR
JURAJ KRIŽANIĆ IN THE SPHERE OF THE POLITICS
AND OF THE UNITY OF THE CHURCH

Summary

It is an incontestable fact that a Jesuit Antonio Possevino was an inspiration to Juraj Križanić in his interest concerning Russia. After Possevino the interest of the Holy See and of the Christian West increased also in the great Russia, and she was seen as a possible ally against the common enemy — the Turks. In that sense Pope Clement VIII sent in 1593, a priest from Split, Aleksandar Komulović, to the north-eastern countries of Europe and to Russia. The contacts of Komulović with the Russians were of a strictly diplomatic nature, but they were not completely deprived of an ambition in regard to christian unity as proposed by the Council of Florence (1439—1442), and included an offer of big political and territorial concessions to the Russians. Komulović's missions to Moscow in 1595 and 1597 failed due both to the opposition of the Poles and the indifference of the Russians.

Juraj Križanić probably was not too well informed concerning the unsuccessful attempts of Komulović's mission in Russia, though he was very well versed concerning the efforts made by Possevino, but his work was a logical continuation of both. He was an embodiment of the naive hope in that time of the slavic intellectuals concerning their big brother from the North and of the years old dream of the Roman Church concerning her expansion of influence in north-eastern Europe.